

НАПОМЕНА ПРИРЕЂИВАЧА

Увођење политичког плурализма у друштвени живот отворио је бројна питања везана за тумачење и оцену ближе или даљне наше историјске прошлости. Бројне политичке опције своје место у политичком животу траже у оспоравању и негирању народноослободилачког рата 1941-1945. године и послератног социјалистичког развоја бивше СФРЈ. У том циљу одређене политичке странке и неке друге политичке опције да би одбранили политичке и идеолошке основе постојања, своју активност усмеравају на валоризацију колаборације, било појединаца или покрета од којих Равногорски покрет на челу са Дражом Михаиловићем има посебно место. Укупна активност је усмерена на квалификовање овог покрета као антифашистичког и оспоравање његове сарадње са окупаторима бивше Југославије, односно са Италијанима, Немцима, Мађарима, Бугарима и албанским сепаратистима (балистима). У остварењу постављеног циља врше се многи историјски фалсификати, износе неистине о догађајима, оспоравају документи и тумаче догађаји без икаквог ослоња на архивску грађу независно из којих извора она потиче. У име „објективне“ науке износе се такве тврдње, неистине и нетачности које укупно питање чине неизбилним за објективну научну расправу и оцену. Интерес текуће политике тих политичких опција доводи да се историјски догађаји и односи произвољно тумаче а „историјске истине“ пласирају без научне и моралне одговорности не водећи рачуна о стварној истини која произилази из докумената свих сукобљених страна у току II светског рата.

Приређивач ове едиције оцењује да се на концепцији општег негирања супротног не може водити објективна расправа нити се може очекивати објективна истина. Из тих разлога најцелисходније је да се пред југословенску и међународну јавност изнесу документи о Равногорском покрету Драже Михаиловића и омогући увид заинтересованима у цео стенограм са суђења овом покрету, односно његовим еминентним руководиоцима, објаве релевантна документа, пратећа документација, литература и све друго што омогућује увид у укупност овог покрета. Ово омогућује да свако ко је заинтересован да се суочи са историјским чињеницама и истином о делатности овог покрета и односима унутар колаборације, као и сарадње са окупаторима бивше Југославије, нађе целину на једном месту.

Корисницима ове едиције нужна су нека објашњења. Као што се из библиографије види о Равногорском покрету и њеном вођи написано је доста књига и објављена бројна истраживања. Нема питања о коме, чини нам се, постоје толике разлике виђења и оцене као о природи овог покрета. Природа других колаборација је знатно јаснија и не доводи у питање сам карактер и чињеницу колаборације. Равногорски

покрет је сложен и разноврстан по многим димензијама и како се Други светски рат ближи свом крају утолико постаје јаснија и опредељенија природа и карактер овог покрета. Он се неумитно вођен својом идеолошком суштином кретао у правцу колаборације и од националног и антифашистичког претворио у колаборационистички очекујућу идеолошком сукобу истока и запада његова колаборација бити занемарена а он прихваћен као нужност у оквиру интереса запада. Ова његова очекивања нису била без основа када је у питању дугорочна политика запада у Југославији и на Балкану. Исто тако све водеће колаборације тражиле су своје уточиште у овом покрету. На крају рата Недићеве и Ђотићеве јединице стављене су под команду Драже Михаиловића. Уосталом, процес трансформације Равногорског покрета видљив је кроз процес суђења овом покрету и хронолошком праћењу докумената и историјских чињеница.

Имајући у виду обимну литературу и приступачност документима која се налазе у домаћим и страним архивама нема много непознаница о овом покрету. У питању јесте начин коришћења докумената и спремност да се сагледа и прихвати истина о њему.

Када је у питању стенограм са суђења Дражи Михаиловићу и осталим првацима Равногорског покрета и избегличке владе стање је другачије. До сада нису објављени стенограми са суђења у целини.

Скоро 1/3 укупног стенограма до сада нико Јзде објавио. Као што су могуће Бизарне ситуације о којима се касније ломе копља и пишу бројне студије јер протоком времена мерила постају дјзутачијј а тражење скривених намера интензивни са суђења

Када су проучаваш била стављени стенограми са суђења запажено је да постоје нелогичности у току разјашњавања чињеница, боље речено празнине које су видљиве јер су такви прелази са питања на друго питање неуобичајени у судској пракси. Али није било спорно да је стенограм који је објављен званични архивски документ. Тражећи извоши стенограм са суђења у Специјалној архиви ЦК СКЈ, односно КГХЈ пронађен је оригинал са суђења кбји је био

радикално редигован, одаосно број

Тако редигован стенограм је прекуцан и коришћен као званични документ тј је протоком в р е м ! ж и с т р а ж и в а њ е и коришћење. Настале су шпекулације везане за стенограм и његово скраћивање. „Упућени“ су потврдили да је скраћивање ЈЗвршио Милован Ђилас, тада члан Политбироа ЦК К1ТЈ и партијски идеолог и да је то урађено с одређеним циљем. У разговору са Милошем Минићем, тада војним тужиоцем на суђењу Дражи Михаиловићу и осталим првацима Равногорског покрета, разјашњења је ова ситуација. Ток суђења пратило је око 60 акредитованих страних новинара, бројне агенције и домаћи новинари. Било је дана када је стенограм износио више од 100 страна текста. У информативном центру је осим обезбеђеног јавног преноса целог процеса суђења, цео судски процес превођен је на руски, енглески и француски језик. Агенције и страни новинари, више из техничких разлога, тражили су да им се за потребе информисања стављају на коришћење бит-

нији делови стенограма а не он у целини. То исто су тражиле и челне~Јшчн^ иЈКомунистичке партије. У таквој ситуацији задужен је Дојчило"~Митровић, бивши предратни новинар, који је радио у информативном центруТда^У^клопу таквих потребаТГзахтев"а изврши скраШшШњ^^тенбграма и ту верзију доставља акредитованим новинарима и југословенским функционерима, као и Титовом кабинету. Као што се види прављен је један скраћени⁷ стенограм са суђења који је имао своју оперативну и практичну сврху. Стицајем околностиЈРвај материјал постао је изворни архивски документ у широј употреби.

У овој едицији приређивач објављује први пут у целини стенограм са суђења Дражи Михаиловићу¹Г^талимпрвацима РавногорскогТгокрета, односно и оне делове који су у редакцији стенограма изостављени. Да би корисници имали увид који се делови стенограма први пут објављују, делови који су били изостављени, односно прецртани, штампају се курзивспуГ

Имајући у виду концепцију, структуру и документа која се поред целовитог стенограма објављују, са литературом од преко хиљаду јединица, прописима домаћим и међународним на основу којих је вођен судски процес, шифрама и псеудонимима Равногорског покрета и списком докумената који су коришћени у току суђења као доказним материјалом, приређивач је уверен да су на једном месту скупљена сва релевантна документа и обавештења која недвосмислено указују на природу и карактер Равногорског покрета. његове циљеве и крај. Уверење је да сваки истраживач или радознали читалац који тражи истину о овом покрету за време II светског рата у Југославији. исту може наћи у овој едицији. На стенограму и документима вршене су исправке само словних грешака а у напоменама дата објашњења и подаци о личностима и догађајима да би савремени читалац могао употпунити значење и добити податке који омогућују разумевање ситуације и улоге учесника у догађањима у овом покрету или везано за њега.

С обзиром да су поједина презимена честа* у нашем народу поред неких која се често понављају у стенограму ради идентификовања личности у загради је у појединим случајевима стављено и лично име личности која је у питању.

Др Младен Х1тефановић (архивиста) био је ангажован на припреми напомена, изради именичног регистра и одабирању докумената који се објављују, а Сузана Срдновић (библиотекар) на припреми библиографије о четничком покрету.

Јован П. Поповић, бивши директор Архива Југославије учествовао је као сарадникјрј^нимјЈш^^ публикације, посебно на обезбеђивању потребне документације и решавању бројних технички* и организационих проблема који су везани за подухват ове врсте. Са Јованом П. Поиовићем, као приређивачи, припремамо Албум из дсловања Равногорског покрета као четврти том ове публикације.

ПРИРЕЂИВАЧ

КРАТАК ОСВРТ НА ИСТОРИЈУ ЧЕТНИЧКОГ ПОКРЕТА 1941-1945.

1. После разбијања четничких јединица маја 1945. године у долини Дрине и на Зеленгори и заробљавању већине од њих, преостали четници, углавном лица која због учињених ратних злочина нису смела да се предају органима власти у малим групама склонили се код својих јатака и сарадника. Та лица су се стационирала махом на подручјима на којима су се кретали за време рата. Са једном таквом невеликом групом али оданих четника Дража Михаиловић се кретао на тремеђи Босне, Србије и Црне Горе. Према постојећим подацима и изјавама, посебно Александра Ранковића, о судбини Драже Михаиловића расправљао је политички врх нове Југославије. Према тим сазнањима Тито и Кардељ су били мишљења да се Дражи са малом групом сарадника омогући одлазак у иностранство, односно да напусти земљу¹ и сх¹стали посебно српски и црногорски кадрови¹ против таквог решења. Одлучено је да се Дража Михаиловић сх¹хвати жив и да се јавно суди са једним бројем његових сарадника који су већ били у затвору. Неки мањи судски процеси у току 1945. и 1946. године одржани су једном броју четничких команданата и чланова Националног комитета, заправо бившим политичким функционерима Равногорског покрета.

С обзиром на овакав прес¹влађују¹ безбедности (Одељење за заштиту народ¹Г-ОЗНА) предузели су опсежне мере за хватање Драже Михаиловића. Путем радио-станица и шифри које су нађене код заробљених четничких команданата и убачених командоса у Србију, припадници ОЗНЕ су ступили у везу са Дражом Михаиловићем и почели да му достављају дезинформације о политичком стању у Србији, јачини четничког покрета, спремности народа на устанак и захтев да се врати у Србију и стави на чело покрета. Ове дезинформације, рачунајући да то шаљу стварно његови људи, навело је Михаиловића да се врати у Србију и да са малом групом оданих четника на Тари и околним планинама сачека пролеће када су услови за дизање устанка повољни. Реални услови за хватање Драже Михаиловића настали су хватањем Николе Калабића,¹ његовог поверљивог сарадника, команда-

¹ Никола Калабић намамљен је у Београд и ухваћен у једној вили на Вождовцу заједно са својим пратиоцем званом „Черчил“. Он је омогућио да се веома опасна командна група четника која се кретала око Ваљева и вршила снажан

нта „Горске краљеве гарде“, иначе веома контроверзне личности. Са њим је доста брзо постигнут споразум да у замену за сопствени живот омогући хватање Драже Михаиловића. Група од 12 официра Одељења за заштиту народа коју је водио један од водећих људи српске ОЗНЕ, углавном из Шумадије и централне Србије, обучена је од стране Николе Калабића четничком понашању, речнику и жаргону јер је психолошко и друштвено понашање припадника четничког и партизанског покрета било дијаметрално различито. И поред такве темељне обуке (група је била изолована) коју је обавио и проверио Калабић десило се да је један официр ОЗНЕ када се група спојила са Дражином групом у току заједничког боравка у разговору четника назвао „друже“. Проблем је заташкан објашњењем да у Србији окупираној од комуниста због безбедности у кретању морају да се ословљавају њиховом терминологијом да не би били откривени. У обрачуна настало хватањем скоро цела Дражина пратња је уништена а он заробљен и одмах тајно пребачен у Београд. То се догодило између 13. и 14. марта 1946. године. Александар Ранковић, тада министар унутрашњих послова ФНРЈ, 24. марта у експозеу пред Народном скупштином Југославије обавестио је Скупштину и домаћу и страну јавност да је ухваћен Дража Михаиловић, да се налази у затвору и да ће му бити јавно суђено за издају.

Дражи Михаиловићу није признат чин армијског генерала у који га је унапредила избегличка влада у Лондону почетком 1942. године већ чин пуковника који је имао у војсци Краљевине Југославије. Ова одлука имало је политички карактер а не правну основу. Пуковник Михаиловић командант „југословенске војске у отаџбини“, унапређен је у бригадног, дивизијског и армијског генерала, мада у кратком року, али указом краља Петра II и од легалне југословенске владе који су били у егзилу. Она је са Краљем била једини легални представник државе Краљевине Југославије, независно што је земља била окупирана, јер међународно право не признаје стање створено окупацијом једне земље. Краљевина Југославија постојала је све до 1. новембра 1944. када је Југославија

и Југославију
прогласила републиком. Дража Михаиловић је 1. јуна 1944. годи-

терор на становништво које је подржало нову власт доведе у Београд ради „презимљавања“ и похапси. О његовом крају највероватнија је изјава Александра Ранковића који је Калабићу обећао живо тешко је учинио. Њему је промењен идентитет и послат у Босну јер није смео у иностранство али је он био веома непријатељ Југославије а коМпромитација с њим завршено. Та изјава је дата од Ранковића историчару Глишићу. О њему је на саслушању Дража изјавио: „Ви сте имали срећу што ме је оно ђубре од Калабића издало. Његове издајничке способности су непресушне. Он је све до сада издао. Издао је оца, издао је земљу, издао је Косту Пећанца, издао је Немце, преварио је и издао је и мене. Будите сигурни, у првој прилици, издаће и вас. Давно је он продао себе црном ђаволу, само да би спасао главу.“ (део саслушања пред органима безбедности).

не разрешен дужности министра војске и морнарице у избегличкој влади, а 29 августа 1944. смењен са дужности начелника штаба Врховне команде и команданта „Југослов[^]нске војске у отаџбини". По правном основу смењивања са дужности и разрешења њему не би могао бити оспорен чин јер одузимање чинова односно ражаловање може^{"п[^]ћ[^]за[^]ог[^]Ју[^]чинити}" онај орган који је надлежан за доделу истих. Избегличка влада и краљ Петар II лишили су чина армијског генерала Мила[^]а[^]ића, председника колаборационистичке владе^{~у~С[^]рбији} за^{Гв}"реме"окупације 1941 - октобар 1944. године, о чему постоји указ. За Дражу Михаиловића, такав указ не постоји јер би он аутоматски значио лишавање и чина пуковника^{Гкој[^]Г[^]е}"имао^{~у} војсци Краљевине Југославије.

Судски процес Равногорском покрету трајао је од 10. јуна до 15. јула 1946. године у Београду. Одржан је у времену трајања Нирнбершког процеса на коме је^{^у}ђено преживелим руководиоцима нацистичке^Иемачке, односно^{ТГ}рећег РаЈха. Овај процес је трајао од новемб[^]ја[^]Ј[^]Н[^] године. Ово је био међународни суд састављен од представника СССР-а, САД, Велике Британије и Француске, односно великих победничких држава.

Материјал (стенограм) са суђења сваког дана је превођен на енглески, руски и француски језик и достављен у интегралном тексту акредитованим страним и домаћим новинарима, новинским агенцијама, дипломатским представништвима у Београду и скоро свим великим информативним кућама у Европи, Азији и Америци ако нису имали своје акредитоване представнике. Цео ток суђења је емитован преко Радио-Београда. Међународна и домаћа јавност била је до детаља упозната са током судског процеса и догађањима на њему. То је био максимално јаван процес. Пренос са суђења радио-станице Београд преко мегафона који су били инсталирани на свим трговима градова, селима, фабрикама, установама и другим објектима пратило је стадовништво ондашње Југославије.²

2. 1941 године на политичкој сцени окупирани Југославије настају три међусобно диференциране политичке групације. Једна од њих у име окупираног народа отворено се ставља у функцију окупационе политике. Она се остварује као део политичког, војног, управног, привредног и правосудног апарата окупационих снага. Створене су тзв. квислиншке творевине на тлу окупираних и распарчаних Југославије. Њих воде људи из горњег социјалног слоја Југословенског друштва.

Југославија као држава фактички више не постоји, али формално - правно њу представља влада у избеглиштву коју није бирао парламент већ вануставни представници политичких партија а Краљ потврђивао.³ Ова влада мада је правно призната од савезника није

² Сала у којој је заседао суд имала је 1.200 седишта. Суђењу је присуствовало више од 30.000 грађана, јер су сваког дана суђења у сали била друга лица.

³ У току 1941-1945 у емиграцији је образовано неколико влада. Начин како су образоване и смењиване захтева правно проучавање. Правна наука траба да да

била у могућности да врши прерогативе државе, нити да има ма какав утицај на политичке процесе и стање у земљи. Политички, економски, друштвено и социјално режим Краљевине Југославије који је прадстављао био је сувише компромитован и омражен од огромне већине народа. Земљу су захватили национални раздори, тако да је само незнатан горњи слој становништва био за опстанак таквог режима и такве социјалне заједнице. Југославија је у међународним односима била фикција а не стварност.

Као снаге које не признају стање настало окупацијом земље јављају се два по политичким опцијама, стратегији и тактици односа према окупатору, потпуно различита покрета. Покрет који је предводио пуковник Михаиловић по својој вокацији био је израз бившег режима Краљевине Југославије, носио је сва његова спољна обележја и био израз и експоненет политичких, економских и друштвених снага које су се бориле да сачувају стечене позиције, режим и изгубљени друштвени утицај. Позиције, економске и политичке водећих западних држава у Југославији налагале су одржавање и обнављање бившег политичког, економског и друштвеног система. Влада у избеглиштву без утицаја експоненет је званичне политике Велике Британије и САД и као таква својата и усмерава активност покрета на чијем се челу налази пуковник Михаиловић. Као израз владајућих кругова бивше Југославије њени интереси и циљеви се подударају са политиком и интересима према Југославији западних савезника.

Други покрет отпора ослања се на националну свест традиционално слободарско осећање народа и отпора кукатору Гезе Жит-Цн"ј"е наставка ~ на ^ и отпора пристеклог из двадесетседмартовских демонстрација када је народ устао против приступања Југославије тројном пакту. Схватајући мартовске поруке и опредељење народа, ослањајући се на слободарску традицију која је изузетно жива на српским и црногорским просторима овај покрет води КПЈ која је настала и израсла из сукоба са политичким системом и режимом Краљевине Југославије. Т ^ ^ и з р а ж а в а н е з а д о којешироки слојеви становништва имају према поштичком економском, социјалном и рушткешж^систему Краљевине Југославије. КПЈ која води овај покрет у непосредној је вези са Коминтерном, односно комунистичком интернационалом и под њеним утицајем. Битне концепцијске разлике произашле из друштвене и политичке основе ова два покрета нису стварале простор за чвршћу сарадњу између њих, што је било и становиште пуковника Михаиловића. За разлику од става пуковника Михаиловића, Тито је сматрао да је сарадња могућа на линији заједничке борбе против окупатора. Ни понуда Тита пуковнику Михаиловићу да буде врховни војни командант оба покрета није била реална с обзиром да је

одговор да ли су ове владе имале формално - правни легалитет, изузев владе генерала Симовића која је емигрирала 1945 г.

које су иза њих стајале и изричитих опредељења Равногорског покрета да за устанак и борбу против окупатора није време.

Сукоб и међусобни разлаз између ова два покрета био је неминован, као и приближавање покрета пуковника Михаиловића окупатору и снагама колаборације.

Убрзо на политичкој и војној сцени Србије и Црне Горе оформиле су се две сукобљене формације. У једној је био окупатор и све формације колаборације укључујући и покрет пуковника Михаиловића а на другој покрет који је водио борбу против окупатора за ослобођење земље. Пуковник Михаиловић покрет који се бори против окупатора и квислинга проглашава комунистичким, а за комунисту сваког грађанина који је на њега који начин подржао и који приступио народноослободилачком покрету развој догађаја довео је покрет пуковника Михаиловића у ситуацију да се борећи против комуниста заједно са окупатором бори против сопственог народа који се диго на устанак да би ослободио земљу од окупатора. Суштина је у томе да ни западни савезници, ни влада у емиграцији, нити равногорски покрет нису схватили дубоке поруке и јасна опредељења народа које су исказане 27 марта 1941. године обарањем владе и намесника Кнеза Павла која је потписала приступ Југославије Тројном Савезу. Нису схватили суштину народног бунта и јасне захтеве изражене спонтано од стране народа поводом тог догађаја и настале процесе поделе. На једној страни су били они који су се определили за борбу против поробљивача а на другој сви они који су били против устанка и борбе против окупатора, без обзира на разлике које су постојале између њих.

За анализу природе и функције Равногорског четничког покрета у окупираној Југославији 1941-1945. године нужно је проучити и узети у обзир бројне компоненте без којих би оцена четничког покрета била нецеловита а самим тим једнострана и објективно пристрасна. Основна карактеристика овог покрета је да се првобитне намере на националном плану и резултати деловања не поклапају. Полазни циљеви се у насталој сложеној ситуацији напуштају а вртлог политичких игара у које су свесно или несвесно упали водила је овај покрет у правцу који га је неминовно претворио у своју полазну супротност. Ратни догађаји и политичке игре и интереси овај покрет антифашистичких полазних опредељења претворили су реално у фактор окупације.

За разлику од других колаборациониста четнички покрет је непрекидно јавно неговао политичку заблуду о себи као покрету антифашистичке коалиције који ће бити прихваћен од савезника. Кома ће сарадња са окупатором бити заборављена због заштите српског становништва и заслуга у спасавању југословенског система од надируће совјетизације и класних, социјалних и друштвених промена која она собом носи, односно ослободилачки рат под руководством КПЈ, наивно верујући да ће они искористити окупатора (Немце и Италијане) у остваривању задатака.

ко избегличке владе и војних мисија поставили савезници или они према својој процени одредили. Четнички покрет је дуго чврсто веровао у трајну подршку западних савезника политици коју води у земљи с обзиром да су Енглези и Американци били упознати са свим оним што се дешавало у покрету и преко избегличке владе или непосредно одобравали тај рад или бар толерисали и једно време помагали.

Не треба оспоравати да је у свом настајању Равногорски покрет имао претпостављен национални карактер и да је рачунао на историјско својство српског и црногорског народа, односно његовој спремности да у свим ситуацијама брани слободу и пружи отпор окупатору. У поробљеној Европи сваки народ је реаговао на свој начин против окупације. У неким земљама настали су покрети отпора, Французи су се одазвали позиву Саиле (Гола), у Белгији је створен Национални фронт, у Словенији Освободила фронт, итд. Од политичких партија Краљевине Југославије једино забрањена од 1920. године Комунистичка партија није признала ни окупацију нити распарчавање Југославије а након капитулације земље позвала грађане да се припремају за оружану борбу против окупатора.

Заступници Равногорског покрета у почетку инсистирају на демократско-либералним и националним постулатима покрета, оптужујући Титов покрет за анационализам, тоталитаризам[^]бољшеvizам, антидемократизам и идеолошку искључителност[^]Равногорски покрет после успешног почетка губи своју позициону динамику и подршку народа, тако да нова истраживања треба да дају објективан одговор зашто се и због чега се то десило. Тврдња да је народноослободилачки покрет под вођством Комунистичке партије био спретнији и организованији није одговор који може да издржи озбиљну критику. Шта је то што је народ навело да напусти „демократско-либералну и националну опцију“ Равногорског покрета и окрене га према проскрибованом „комунистичком покрету“. Питање које се поставља је који су то мотиви определили слободарски и национално опредељене људе да се прикључе Титовом покрету и напусте покрет Драже Михаиловића који је по свим обележјима био српски и националан. Ако је Равногорски покрет изјава (Г слободарске и националне интересе српског и црногорског народа зашто се тај народ окренуо Титовом тзв. „комунистичком покрету“.

Са садашње процене стварних односа то померање народног расположења према Титовом покрету може се схватити и објаснити са два основна разлога. Иrvд> је однос према окупатору. Слободарска свест и отпор према окупатору који су самосвојство српског и црногорског народа окреће се према оним покретима који омогућују да се испоље ова историјска опредељења и својства народа. Скуп различитих и контраверзних интереса довели су Равногорски покрет на линију заједничке политике окупатора и квислиншких покрета Недића и Љотића са којима се поклопила и политика избегличке владе заступајући тезу „да није време за борбу

противу окупатора" и на тај начин одбила национално-ослободилачки опредељене људе од Равногорског покрета. Други разлог, или група разлога, је разлика у идеолошко-класној, социјалној и друштвеној димензији ових покрета. Равногорски покрет је био представник корумпираног режима и буржоаске класе која је у условима економске неразвијености акумулацију обезбеђивала суровим средствима експлоатације, а политичке грађанске партије које су биле покретачка снага таквог система или су престале са радом или су се укључиле у глобалну политику која је била у интересу и у функцији окупатора. Друштвени систем је заједно са државом капитулирао. На овим релацијама треба тражити разлоге разлаза између тежње већине народа и политике Равногорског покрета који није мењао стање створено окупацијом. Они су се од њега могле очекивати друштвене и социјалне промене југословенског система којима је народ био незадовољан.

Рат који је вођен у Југославији 1941-1945 године није проучен научно у целини, вероватно из идеолошких и због чињенице да је по унутрашњим¹ бионајслуженијима² који је у то време вођен у Европи. Примарно ослободилачки он је у себи имао бројне наслате³ у националне, верске, класне, социјалне и историјске које су зависно од друштвене средине били додатни аспекти овог рата. Његова народноослободилачка димензија је почетна и трајна карактеристика која је била примарна и ни у једном моменту није довођена у питање. Ту се налазила основна подела и разграничење између свих фактора овог рата. На једној страни су се налазиле снаге које су водиле борбу противу окупатора за ослобађање Југославије које је водила КПЈ а на другој страни сви они који су активно или пасивно били на страни окупатора, а сви заједно отворено водили борбу противу покрета који се борио противу окупатора за ослобођење земље. На жалост и политика избеглицке владе била је у функцији интереса окупатора Југославије. Јер је⁴ гала тезу „да није време да се води⁵ орб⁶ противу окупатора“, која је била и г⁷тавш⁸ девиза Равногорског покрета. За Равногорски покрет то време није никада⁹ни дошло. Како се рат ближио своме извесном крају¹⁰ с¹¹ М¹²Ј¹³ покрет¹⁴ је, што је апсурд, свевише постајао интег¹⁵рални део колаборационих снага окупатора са којима је и завршио своје постојање.

Основно разграничење створило је у Југославији само две ратујуће стране. На једној је био народноослободилачки покрет који је водила КПЈ а на другој сви окупатори Југославије и колаборационистички покрети које је створио окупатор или који су настали у току рата, без обзира на њихове међусобне односе.⁴ Ово је

⁴ Односи између колаборационистичких покрета пролазили су кроз разне фазе. Суревњивост, сукоби и завист нису били непозната појава. Обрачуни унутар и између појединих колаборационистичких покрета били су стална појава. Дража је немали број својих команданата ставио под слово З. Коста Пећанац који

била линија разграничења и мерило за националну издају. Из ових разлога сви покрети који су са окупатором водили борбу противу ослободилачког покрета покушавају да оспоре карактер рата и од ослободилачког претворе га у грађански рат на простору бивше Југославије. То је у ствари *последњи~!покутај снага колаборације да сеспасу трајне историјске одговорности за националну издају свога народа и ^арадњу са окупатором. Имајући у виду историјске чињенице и "ток ослободилачке борбе, теза о грађанском рату не заслужује озбиљну полемику. Апсурд је говорити о грађанском ^ТЖтуокупатору којој настали колаборационистички покрети све време рата заједно са окупаторима (Немцима, Италијанима и другима) се боре противу покрета чији је главни циљ ослобођење земље од окупатора. Историја не познаје окупирану земљу у којој су окупационе снаге водиле грађански рат и да је борба противу окупатора квалификована као грађански рат. Временом историјске чињнице постају неумитни судија а р&справа о њима излишна.

До наивности делује и објашњење напуштања дуго фаворизованог покрета Драже Михаиловића од стране западних савезника односно Енглеза и Американаца. Испада да западне обавештајне службе, као ни Черчил, ни Рузвелт, нису били у стању да схвате суштину југословенског проблема или да је совјетски агент Клугман, иначе члан енглеске обавештајне службе и Форин офиса, ућедио Черчила да уместо Равногорски покрет почне да подржава Титове партизани. Емотивност није својствена великим државама нити великим државницима "то је истина а досада још није доведена у питање, нити у пракси оспорена. Идеолошка разлика не мора да води сукобу ако је у питању основни заједнички интерес, што је у овом случају било примарно. Ослобођење земље од окупатора и допринос борби савезника противу фашизма била је изнад идеологије.

За све време рата ослободилачки покрет~није постављао питање политичког и економског система као ни питање облика владавине. Краљевина Југославија је постојала све до 29. новембра 1945. када је од Уставотворне скупштине Југославије проглашена република, односно републикански облик владавине. Познато је да та промена није изазвала никакве проблеме у међународном признању Југославије. Одлукама II заседања АВНОЈ-а 1943. године забрањен је повратак краљу Петру у земљу до послератних избора јер је он између осталог бис* и врховни командант четничких одреда, односно „југословенске војске у отаџбини" чији је основни противник била Народноослободилачка војска а не окупаторске снаге.

се прикључио Равногорском покрету заклан је маја 1944. године са пет ЈС Војих војвода и 50 четника из своје пратње у Соко Бањи. Исто тако било је спорадичних сукоба локалног карактера и са Немцима од стране појединих четничких команданата али то нема утицаја на "промену генералног односа према окупатору.

3. Феномен издаје у српском и црногорском народу заслужује већу пажњу у науци и интердисциплинарни прилаз у њеном проучавању. Није одвојен мит од стварности. У преломним моментима историје српског и црногорског народа издаја је обавезни пратилац и присутна у разним облицима. Историјски посматрано ови народи обилују том појавом. Она је чешћа појава у малим народима него у великим. Она се у свести манифестује као срамота једног народа због чега се потискује из сећања али је она стварна појава и пратиља свих судбоносних догађаја српског и црногорског народа. То потискивање из свести феномена издаје довело је да до сада научно није објашњен феномен издаје као интеракција и друштвена супротност у односу на општи национални интерес и понашање у кризним ситуацијама српског и црногорског народа. Она је до сада имала претежно политичко моралну квалификацију зависно од тога ко је оцењивао колаборацију.

Основно питање је који су мотиви издаје. Који пориви, интереси и циљеви терају појединца, социјалне групе и друштвене структуре да одбаце национални интерес и претпоставе вредности свога народа интересима и потребама другог, туђег народа, отворено непријатељског према самобитности свога народа. Споља гледано идеологија и лични интерес појединца или интерес~социјалне структуре издају. Међутим, морални и политички терет свога постојања учињен у II светском рату исту оправдавају и покушавају помирење ратујућих снага и тиме је избришу из свести људи. Међутим, народ је кроз песму оваплотио тип издајника још од Косовског боја Вука Бранковића, независно да ли је то историјска истина. Ове народне песме захтевају посебно проучавање јер изражавају садржај, облике, циљеве и смисао издаје.

Енциклопедијски издаја је широк појам и под њом се подразумева свако напуштање ранијег припадништва или веровања, за разлику од политичке, идеолошке, моралне, друштвене и друге, најзначајнија је кривично-правна издаја. Она је уставно-правна и законска категорија. Устав САД из 1787. године је први пут дефинише игра значајну улогу у овом феномену. За овај проблем појединачна издаја под тортуром и уцењом има неке посебности али у крајњој линији и она се своди на лични интерес. Наравно, најтеже је признати националну издају. Историјски извори показују да то никада нису признали они који су је чинили. Они се по правилу заклањају за опште интересе народа, стварни однос снага, служење окупатору у интересу народа, заблуде али никада као добровољног и свесног чина проистеклог из личног уверења и интереса. У плурализму идеологија лакше се налазе разлози издаје што је случај народноослободилачког рата 1941-1945. године. Испада да се сарадња с окупатором врши у дуготрајном или текућем интересу народа а своје учешће се квалификује као жртвовање у општем националном интересу. Недејне од групе аутора увршћен у најзачајнијих Срба. Поједине холистичке опције осећајући издају као морални и политички терет свога постојања учињен у II светском рату исту оправдавају и покушавају помирење ратујућих снага и тиме је избришу из свести људи. Међутим, народ је кроз песму оваплотио тип издајника још од Косовског боја Вука Бранковића, независно да ли је то историјска истина. Ове народне песме захтевају посебно проучавање јер изражавају садржај, облике, циљеве и смисао издаје.

Енциклопедијски издаја је широк појам и под њом се подразумева свако напуштање ранијег припадништва или веровања, за разлику од политичке, идеолошке, моралне, друштвене и друге, најзначајнија је кривично-правна издаја. Она је уставно-правна и законска категорија. Устав САД из 1787. године је први пут дефини-

нисао појам издаје, као „акт вођења рата против САД или пребегивање непријатељу, пружајући му помоћ или олакшице”.

У савременом смислу квислинштво и колаборација су само један од видова издаје. Појам „кштсшгг^настао3е^ светског рата и означава помагача окупатора, односно издајницу народа. Реч је потекла из имена норвешког официра који се ставио у службу Немаца. За време II светског рата био председник државе и стрељан после завршетка рата због издаје земље. Појмом квислиншке организације означавају се/бве^ојне, политичке, привредне и друге организације које су сарађивале са окупаторским властима у току II светског рата.

У правном и енциклопедијском значењу реч „колаборациониста” је синоним за „квислинга”. У питању је француска реч (*collaborer*) која значи сарадњу. Она означава лице које добровољно и свесно сарађује~са непријатељем након извршене окупације земље. Колаборација (сарадња) остварује се на више начина, као што је: учешће у власти коју образује окупатор; служење у војним формацијама образоване или помагане од стране окупатора; економско помагање окупатора; сарадња на идеолошком, културном и пропагандном плану, итд. У питању је сваки облик добровољне и свесне сарадње са окупатором своје земље без обзира на друштвени простор и облик те сарадње. Свакако да је сарадња и учешће у егzekутивном апарату (полиција) и у војним јединицама које образује или помаже окупатор најтежи облик колаборације са моралног, уставног и кривично-правног становишта.

Од разноврсности и интензивности сарадње са окупаторском влашћу и бројности организација које сарађују са окупатором зависи ефикасност и снага окупационе власти и остварење њених циљева. Шта би могли Немци у окупираној Србији и кршевитој Црној Гори да ураде у градским насељима да нису имали српску специјалну полицију и Недићеву жандармерију^"шправди "апарат, црногор^е^етара^т1Шг^11Јги у сеоским насељима да нису имали четнике, Љотићев добровољачки корпус и Недићеву управну власт. Колико би бројно требале да буду немачке, италијанске, мађарске и бугарске јединице и управни апарат да би обезбедили стварну окупацију Србије и Црне Горе и успоставили ефикасну власт. Да ли би се без домаћих сарадника окупатора Берлинци, Бечлије, Пруси, Баварци Римљани и други снашли у нашим планинама, шумама и насељима и разумели наш менталитет. За ову категорију народ је одавно пронашао сентенцу која има дубоко мисаоно значење „потурица гори од Турчина”^а. За све оно што се десило за време II свет^ог~рата у СрБијииГЦрној Гори сарадници окупатора носе не мању одговорност ококупатора. Њихова морална одговорност^^ЈеТгежаПи већа јер сзГзгГрачун окупатора радили против основних интереса свог народа.

Сва та слојевитост постојања и повезаности колаборације са Немцима категоријално се међусобно диференцирала (Љотић, Недић, Пећанац, Дража Михаиловић) по интензитету повезаности са не-

мачким апаратом и окупационим циљевима. За немачку политику колаборација је била и као систем тако и као организација за једнократну употребу. Србима, Јеврејима, Русима, Циганима, као и неким другим народима била је намењена друга судбина, геноцидна будућност. Фашизам је обнављао неку врсту осавремењеног феудалног система у коме ће се рестаурирати немачка феудална класа. Србији су по том пројекту и у тој визији новог друштва и поретка променили чак и име, у Еугенију. Тај поредак и његова структура су били организационо пројектовани и у највећој мери персонално идентификовани нови поседници. Завршетком победоносног рата коју сваки агресор очекује, јер у противном не би га ни започињао, тај систем је требало да профункционише. У тако насталој структури ниједна врста колаборације као институционални облик није била потребна. Немци нису чак прихватили ни искуства колонијалне управе Енглеза у Азији и Африци. За време рата близу Аранђеловца погинуо је један капетан немачких СС трупа код кога је нађена тапија о додели у власништво села Врбице са околином. Тај посед се додељивао у трајно власништво њему и његовим потомцима. Посед је био и катастарски уобличен. Дугорочно гледано Немци нису предвиђали удео колаборације у послератној управи у Србији којој су чак и име избрисали.

У Србији су постојали бројни облици колаборационизма са окупаторском влашћу. Свака од њих је имала своје место у колаборацији, а опет све заједно чинили су целину. Љотићев „Збор“ и Српски добровољачки корпус као његова војна формација су интегрални део немачких војних формација а политички непосредно везани за Гестапо, немачку управу Србије и Недићев кабинет. То је са специјалном полицијом део колаборационих снага која има најшире поверење Немаца. Недићев апарат је преузео део управне, судске и полицијске власти коју су у анектираним деловима Југославије вршили Мађари, Бугари, Немци, Шиптари и Италијани, наравно под контролом и у суженој надлежности. То је био по поверењу и везаности за окупациони немачки апарат следећи ниво и облик колаборације. Пећанац са својим легализованим одредима по градовима био је у функцији немачког војног апарата без политичке позиције и простора. Он и његов четнички покрет били су периферна појава у систему колаборације. Према Равногорском покрету Драже Михаиловића са којим је сарадња слојевита и обострано интересна Немци показују најмање поверења а у исто време четнички покрет пружа највеће услуге Немцима и најкориснији је у очувању окупаторске власти на територији Србије. Боље речено ефективне власти јер би без њих Недићева и окупациона власт на сеоском подручју и већини малих градских насеља била неефикасна и само формално присутна.

Колаборацију не треба посматрати као интегралну целину већ као појаву која је обезбедила укупне потребе немачког и италијанског окупационог апарата у одржавању ефикасног владања у интересу

ратних циљева и потреба сила осовине. Ради објашњења укупне колаборације и нијанси између њих неопходно је научно са временске дистанце проучити ову појаву, а у оквиру ње посебну природу, карактер и специфичност коју има однос четничког покрета Д. Михаиловића и немачког и италијанског окупационог апарата. Ово је само успутни општи осврт на ово питање које захтева шири научна истраживања јер је колаборација пратећа појава борбе за национално самосвојство и одржање српског и црногорског народа историјски посматрано.

4. Улога српске православне цркве за време окупације и њен однос према облицима колаборације није научно обрађен, мада је политички квалификован. Са тезом „да је свака власт од бога, осим црвене“, православна црква, изузев једног дела нижег свештенства, прихватила је окупацију. Мада је резервисана када је у питању непосредна сарадња према немачкој окупационој власти, што није случај са италијанском, она се идентификовала са свим српским и црногорским колаборационистичким покретима и та повезаност остала је до данас. Патријарх Дожић „државни непријатељ број један за Немце“, због учешћа у обарању пакта о приступању Југославије силама осовине 27. марта 1941, затим епископ Велимировић који је био и идеолог Љотићевог покрета и други, као енглески људи у обрачунау немачке и енглеске обавештајне службе у Србији конфинирани су прво у манастир а затим у немачки логор. На подручју новостворене НДХ убијен је епископ бањалучки а православно свештенство прогањано. Међутим, тај глобални однос није се променио за сво време окупације. Све то није утицало на однос православне цркве према српским и црногорским колаборационистичким покретима, нити промену односа према народно-ослободилачком покрету.

Утицај православне цркве на јачање и одржавање колаборационистичких покрета је био значајна компонента њиховог развоја и стабилизовања у Србији и Црној Гори. Однос цркве према народноослободилачком покрету био је идентичан са свим колаборационистичким покретима и окупатором за све време рата. Црквени кругови су све чинили да се колаборационистички покрети повежу, ојачају и сачувају од политичке и војне пропасти. Нема посланице или проповеди поводом значајних верских празника у којима се није анатемисала народноослободилачка борба и њени учесници и позивали верници да подрже напоре и борбу колаборационистичких покрета у Србији и Црној Гори. У све веће војне јединице Драже Михаиловића, Љотића и Недића били су укључени свештеници који с[^] бодрили припаднике ових јединица за борбу против НОВ и ПОЈ, заклињали их на верност краљу и отаџбини, и водили веома широку политичку и идеолошку пропаганду против народноослободилачког покрета. У тој сарадњи са окупатором истицао се цршзгошж^{^^} са делом свештенства под чијим утицајем се испред јединица НОВ повла-

чио један део становништва Црне Горе са четничким војводом Павлом Ђуришићем. Ово становништво је углавном настрадало у тешким зимским условима 1944-1945. у Босни или побијено од усташких јединица у Лијевча пољу 1945. Свештеници у многим случајевима нису држали опело лицима које су под оптужбом да су сарадници НОП-а побили четници, недићевци и љотићевци.

Свој однос према колаборацији православна црква није никада променила. Једно време она није јавно манифестовала свој однос али од промене друштвеног система деведесетих и увођења политичког плурализма она веома активно и интензивно ради на рехабилитацији колаборационистичких покрета, посебно водећих личности из тих покрета. Парастоси и молественије посвећене Недићу, Јботићу, Дражи Михаиловићу и другим водећим људима колаборације, са наглашеним политичким садржајем, свакодневна су појава. У ову активност су укључени и највиши достојанственици српске православне цркве. Патријарх Павле је 10. септембра ове године у Цркви светог Марка у Београду држао парастос четничком војводи Ђујићу, иначе бившем свештенику, који је био један од најотворенијих сарадника италијанске и немачке власти за време окупације. Јединице овог четничког војводе вршиле су велики терор према српском, хрватском и муслиманском становништву у Крајини, Далмацији и Херцеговини о чему постоји објављена велика архивска грађа.

Питање се поставља шта је суштина националног у деловању српске православне цркве посматрајући активност црквених кругова и тада и данас, полазећи од чињенице да су православне цркве по вокацији националне цркве. Да ли православна црква прави разлику између националног и класног. Та идентификација националног и класног, наравно капиталистичког, довела је до прихватања колаборационистичких покрета од стране српске православне цркве и та спона је остала нераскидива до данас. Опредељење православне цркве према политичким опцијама које рехабилитују колаборацију је јавно политички подржано, не само духовно. Мешање у укупну текућу политику захтева проучавање и оцену понашања црквених кругова са становишта обавеза које прописују њени црквени канони и прописи. Треба проучити колико је идеологија суштина њеног бића а колико национални интерес.'

Црква је верска и по карактеру идеолошка институција. Активност остварује првенствено у интересу своје организације у спрези са влашћу која омогућује и обезбеђује њене посебне интересе али и заједничке који су услов њиховог постојања, опстајања и међузависности. Као идеолошка институција она је и политички субјекат присутан у структури друштва, политике и власти у функцији одређених интереса. Независно колико црквени кругови јавно манифестују своје присуство не само у глобалној већ у текућој политици, црква делује као верско-политичка институција и њен је циљ да овлада друштвеном свешћу и друштвеним животом. Њена позиција у односу на класу, партију, државу, властодршце

и појединце је у стабилности и трајности њене хијерархијски чврсто успостављене организације и њеном утицају на део друштвене свести који омогућује њено трајање, утицај и друштвену позицију.

Тешко је објаснити, ако је православна црква национална, стварну чињеницу да се она идентификује са колаборацијом за време окупације која свим средствима служи немачкој и италијанској окупационој власти, имајући у виду српски и црногорски национални карактер и значај слободарства за ове народе. Православна као све друге верске конфесије, чине све да се прикажу као народна а не класна организација. Међутим, самим чином признања хришћанства за државну религију она је иостКJШ^Ћтси^орт^в.!!-зација робовснита не 1^а^е^у"кбме~Је извршена идентификација цркве и државе. Буржоаска класа је одвојила цркву од државе, односно световну од духовшГвласти, и створила секуларну државу. Правно посматрано буржоазија је извршила осамостаљивање световне од доминације коју је успоставила духовна власт у феудализму али није довела у питање позицију цркве, што је социјализам урадио. У капиталистичком систему црква је остала везана за капиталистичку класу и државу и наставила свој ход класне организације, мада и представља себе као народну и националну а не класну институцију. Овај унутрашњи друштвени садржај је без колебања српску православну цркву определио за време II светског рата за колаборационистичке покрете а не за устанак и борбу против окупатора у коме је учествовала већина српског и црногорског народа. Заједничка класна опредељеност довела је до подршке коју је пружала православна црква колаборационистичким покретима, као и данашњег манифестовања тог односа. Наравно, ово се оправдава позивањем на верске каноне али занемарују своју политичку активност која није део верског обреда.

Црква је недвојбено најмоћнија и најорганизованија идеолошка организација, била и остала. Почел^{^^} и обесправљених да би се убрзо претворила у идео[^]гају[^] власти и цр[!]нене хијерархИј[^]г[^]11изме[^]унутар појединих"религи]анису мењале њен карактер и природу. Једина идеологија која се њој супротстављала је Језуитизам. Развој показује да је у првој фази отвореног сукоба атеизам био неуспешан када је у питању посебно хришћанство и ислам. Ове две идеологије не могу да буду у коегзистенцији. Оне су у трајном непомирљивом сукобу. Некада су неверници спаљивани на ломачи а верници прогањани и осуђивани. Као што је у земљама са социјалистичком опцијом помоћу власти истериван бог, односно ова идеологија, тако се данас истим инструментима утерује бог, односно црква у друштвене односе. Будући развој и цивилизацијски токови разредиће овај историјски сукоб, остављајући цркви духовни животни простор човека као лично право и део његове потребе.

5. Улога избегличке владе у њеном политичком усмеравању Равногорског покрета, колико је оно било у функцији савезника, а колико је био посебни интерес владе, односно структура које она заступа је једно од битних питања за разумевање улоге овог покрета.

Пуковник Михаиловић избегавајући заробљеништво са једним бројем официра и подофицира, према подацима између 20-30 лица, повлачећи се из Босне склонио се на Равну Гору после капитулације војске Краљевине Југославије и окупације земље. Простор на коме се задржао пуковник Михаиловић са својом групом био је погодан географски, економски, национално и политички за опстајање таквих формација. У Србији, Црној Гори, Босни и Херцеговини и Крајини, односно подручјима претежно српске популације, појединачно заробљавање избегао је већи број официра и активних подофицира војске Краљевине југославије, углавном патриотски настројених и опредељених лица. Пук. Михаиловић са својом групом није остао у земљи организовано, по задатку избегличке владе, нити је група представљала организацију која има свој програм и јасну политичку опредељеност, као и одговоре на сложену ситуацију у којој се нашао. То су била војна лица која су се заклела на верност краљу (монархији) и отаџбини, односно Краљевини Југославији, који су били појединачно и као група опредељени да се боре против окупатора за Краљевину Југославију, али са основним циљем да у том моменту избегну заробљавање. То су у основи била лица у однос^{^^}Јшполитику умногоме изван ње. Официрима је у Краљ^{бв}гршЈГЈугоо^{^^} забрањено

бављење политиком. Војска је била оружана сила у функцији монархије ТГдржавеГ Избегличка влада, нити део Генералштаба који је избегао заробљавање, у том моменту немају представу о постојању групе на челу са пуковником Михаиловићем која се крије на простору Србије, нити о њеним намерама нешто знају, нити имају процене о стању у земљи насталој после окупације. Земља је распарчана као заједница, НДХ је створена пре окупације Југославије (10. априла 1941. године) обухвативши Хрватску, Босну и Херцеговину и Срем, Словенија је делом анектирана, на једном делу створена марионетска управа, Македонија и источна Србија анектирана од Бугарске, Косово од Италијана, Бачка од Мађара и северни Банат, ствара се велика Црна Гора, а на остатку Србије ствара се марионетска управа прво на челу са Аћимовићем а убрзо са Недићем који остаје до ослобођења Србије. Техничке везе слабе или су прекинуте, углавном под контролом Немаца а друштвена и политичка ситуација недефинисана, флуидна и по свим елементима неизвесна и несигурна. Без ослонаца на неку организацију, мала усамљена група официра и подофицира крије се на Равној Гори и чини покушаје да успостави простор за свој опстанак. Избегличка влада са краљем налази се на Блиском истоку мењајући своја боравишта, са малим бројем официра и управног особља осим чланова Владе и једним бројем вођа бивших политичких странака. Једини ослонац су дипломатска представништва

која се налазе и савезничким и неутралним државама. Без друштвеног утицаја, ограничених материјалних могућности, ниско третирана у савезничким круговима јер се од њеног доприноса антифашистичкој борби не очекује ништа, за њу је свака веза са земљом била побољшање њеног политичког положаја а појава снага отпора окупатору под њеним утицајем значило је за њу жи-вотно питање. Она оберучке прихвата пуковника Михаиловића, покрет проглашава војском у отаџбини, почиње глорификација четничког покрета и његовог доприноса борби против окупатора, свесна обмана савезника и савезничке јавности доприносом овог покрета ослободилачкој борби југословенских народа која се све више разбуктава. Све борбе партизанских јединица приписују се свесно четничком покрету а пуковник Михаиловић у кратком времену добија чин армијског генерала, министра војске и начелника Врховне команде војске Краљевине Југославије.

Насупрот створеног имица о четничком покрету у савезничкој јавности и његовом великом доприносу ствари савезника, реално стање у Југославији је потпуно другачије. Јединице под командом Драже Михаиловића са окупаторским и квислиншким јединицама у садејству или посебно, воде непрекидну борбу са јединицама Народноослободилачке војске Југославије. Осећајући да је кредибилитет друштвеног система који представља непопуларан код југословенских народа, избегличка влада заузима стаз^а који прихвата четнички покрет^а да за борбу^у ш^а тив^л ш^ј у^о д^т о^р а ј^о ш није време["]. Одргог става није^а далеко став да су главни противници^и који се боре против окупатора. Имамо дуплу игру избегличке владе. Истовремено борбу народноослободилачког покрета против окупатора приписује четничком покрету, а с друге стране четницима препоручују да још није време за борбу против окупатора. Многи сматрају да је својатање резултата борбе народноослободилачког покрета условљавао да савезници дају војну и финансијску помоћ четничком покрету која се користи у заједничкој борби четничких, окупационих и других квислиншких снага противу Народноослободилачке војске, односно бораца који се боре на страни савезника. За дезоријентацију светске јавности о стању у Југославији основну одговорност сноси избегличка влада која је да би обезбедила какву-такву своју позицију свесно обмањивала савезнике и на све начине радила да стварна истина не продре у свет, јер то значи губљење позиција које је стекла стварајући нетачну представу о стању у земљи и свом доприносу савезничкој ствари. Међутим, цела овагтолитинка игра око четничког покрета води се са знањем и под контролом пре свега Енглеза а затим и САД.

6. Пуковник Михаиловић је неоспорно биообр^а генералштабни официр са дипломатским Тј^а бан обавештајац. Он и^и његов покрет["] кога је почео стварати повезујући офицере и подофицере који су избегли заробљеништво, у прво време није имао ослонац у политичким партијама које су се

разбиле или пасивизирале, иити подршку у државном апарату Краљевине Југославије коју је окупаторска власт реактивирала. Насупрот дезоријентисаном и распаднутом политичком плурализму, изузев Љотићевог Збора, грађанских партија налазила се не многобројна али монолитно организована са југословенском опцијом илегална још од Обзнане 1920 године Комунистичка партија. Ова партија је била састављена од искусних политичара, професионалних револуционара, дисциплинованих и оданих идеолошки до фанатичности покрету. Искусни у илегалној активности, прогањани сурово од југословенске и бројних полиција других земаља, обучени за све облике деловања њени чланови су представљали политичку снагу која је способна да дигне устанак и да у нај краћем времену организује оружану борбу ослањајући се на слободарску основу српског и црногорског народа и организованост и дисциплинованост чланова. Бројни припадници Комунистичке партије имали су велико ратно искуство са бојишта Шпанског грађанског рата и многих других обавештајних и војних задатака као припадници војних и обавештајних академија и школа Совјетског Савеза у којима су као емигранти школовани. То је била политичка снага чији су чланови били спремни на жртвовање и беспоговорно извршавање свих задатака које им је Партија поставила. Друштвена основа свих покрета који су настајали под окупацијом била је или у слободарском расположењу српског и црногорског народа или у колаборацији са окупатором које је историјска стварност. Међутим, развој покрета који се ослања на слободарске тежње зависио је од тога колико изражава садржај слободарског бића српског и црногорског човека који је био основа њиховог наставака.

Као Гдоку^а пуковник Михаиловић истовремено ради увид^а праваца уц^аљу организовања и вишедимензионалног ситуирања свога покрета. Као Јштик^а по убеђењу, повезивање и простор своје покрету тражи, поре^а Ги^а бетшгчке владе и западних савезника, у повезивању са Миланом Недићем као својим политичким истомишљеником. Осећајући да његов покрет није озбиљан противник окупатору а видеви у партизанском покрету главног противника он се са различитом динамиком и интензитетом повезује са немачком и италијанском окупационом влашћу и у сарадњи са њима види дугорочну шансу за свој покрет, рачунајући на подршку избегличке владе у „санирању“ овог проблема након победе савезника. Суочен са националним расположењем народа и његове спремности да се бори против окупатора као и једног броја његових официра он, мада цеи^а ено^а гфи-
ⁱ ^јхвата у почезцу устанка сарадњу са партизанским покретом о заједничкој борби против окупатора и организацији заједничке власти у ослобођеним деловима Србије. Та сарадња кратко траје за које време Дража ступа у контакт са немачким окупационим властима, док је са Недићем сарадња била раније успостављена. Почетак немачке офанзиве на ослобођени део Србије у јесен 1941. године је време дефинитивног раскида са народноослободилачким

покретом и заједиички напад са Немцима, недићевцима и љотићевцима на ослобођену територију Србије. Од тада па до своје коначне пропасти његов једини и основни циљ био је уништење народноослободилачког покрета као свог јединог противника. Ради остварења тог циља четнички покрет је тражио савезнике у свим опцијама и формацијама у Југославији од окупационих до колаборационистичких. Војничка и политичка сарадња успостављена је са свим окупаторима Југославије и квислиншким формацијама створених на њеном тлу (Бела гарда у Словенији, усташама у Хрватској, балистима на Косову, Недићем, Пећанцем и ЈБотићем у Србији и другима). Сарадња са квислинзима Југославије је већ у првој години рата успостављена. Међутим, између њих остала је национална и верска тензија, неповерење и суревњивост за све време рата, али без обзира на разлике они су имали јединствен основни циљ, а то је уништење народноослободилачког покрета. Основни и примарни циљ окупатора и свих квислиншких формација, рачунајући и четнички покрет, био је уништење народноослободилачког покрета, мада је сваки од њих имао и своју посебну интересну циљност. Четнички покрет је део интегралних снага у остваривању основног циља окупатора везано за гушење устанка и одржавање своје власти. У циљу уништења народноослободилачког покрета и његових војних формација четнички покрет је временом преузео главну улогу у односу на остале колаборалистичке формације у Србији и Црној Гори и на тај начин постао основни фактор окупационе власт ж у остваривајву њиховог примарног циља:

7. Однос четничког покрета и окупационих власти Југославије има својих специфичности у односу на друге квислиншке покрете насталих активношћу окупационе власти и повремене осцилације. Четнички покрет није настао активношћу окупационе власти већ мимо и против ње. Веће занимање Немаца за Михаиловића и његову организацију почело је након што је Пећанац потписао споразум са Немцима. У посао се укључила немачка војнообавештајна и контраобавештајна служба - Абвер. Та служба је током лета 1941. приволела више официра из Равногорског покрета да постану њени сарадници. Они ће, пре или касније, бити значајни четнички команданти. Међу њима су генерал Јован Драже Михаиловића у Београду, потпуковник Милутин Радојевић, командант, односно Михаиловићев делегат за четнике на подручју Јабланице и Топлице, мајори Драгутин Кесеровић, командант Расинског корпуса, Велимир Пилетић, командант Крајинског корпуса, капетани Ненад Митровић, Михаиловићев официр за везу са Немцима, Милорад Митић, веома поверљив Михаиловићев официр за везу са Немцима.⁵ Најзначајнија личност за кон-

⁵ В. ЈАТАС, цит. дело, стр. 15.

такте са Михаиловићем био је немачки обавештајни официр Јозеф Матл. Према неким изворима, он је још у првој половини августа 1941. боравио на Равној Гори. Пук. Михаиловић неоспорно као образован човек, учесник Првог светског рата и способан обавештајац познавао је природу српског националног бића због чега је дугб~"времена избегавао своју јавну сарадњу и своје најближе околине са окупаторским властима изграђујући и чувајући имиџ „првог српског илегалца" и начелника штаба Војске Краљевине Југославије и команданта ових снага у отаџбини. Извршавајући део своје улоге у уништавању народноослободилачког покрета био је принуђен да његови нижи команданти успоставе непосредну и отворену сарадњу са Немцима и да један део својих одреда у Србији легализује и стационира у градове заједно са Недићевим и ЈБотићевим формацијама. У том процесу се дефинитивно и ставио у службу окупаторске политике.

На подручја на која се простирала италијанска окупациона власт четници су били легализовани и све време снабдевани оружјем и опремом и финансијски издржавани од Италијана. Њихови штабови су били стационирани у градовима, а војне акције против јединица НОП вршене су у заједничким операцијама. Непосредан и блиски однос између четничког покрета и италијанских окупационих власти остао је непромењен све до капитулације Италије 9. септембра 1943. године, али до сада посебно^нед^ољно проучен. Док је са Италијанима овај однос био константно добар са Немцима то није био случај. Разлог добрих односа са Италијанима вероватно лежи у чињеници да су Римским споразумом јадранска обала и острва стављена под јурисдикцију Италије са чим усташе као савезници и потписници нису могли да се помире. У том антагонизму Италијани су у Србима видели савезнике а не противнике и као страну која ће радије бити^ТгД^Италијанима нтг^под усташком влашћу која је чинила нечувена зверства над Србима у НД Хрватској.

У првој и половини доуге године рата однос са Немцима доста осцилира да би се стабилизовао 1943. године, мада је Хитлер имао резерве према четницима за разлику од већине својих сарадника, односно према Србима у целини. То је видљиво и у судбини српског народа који му је наменио. Интерес немачких окупационих власти за четнички покрет временом је постајао све већи јер су преко њега решавали један број крупних проблема везаних за одржавање и ефикасност власти које нису могли да обезбеде преко Недића и ЈБотића и својих јединица. Немачке, бугарске, белогардијске, Недићеве, ЈБотићеве и Пећанчеве јединице биле су стациониране у градским насељима, док би сеоска подручја без четника била непокривена, односно без ефикасне контроле и самим тим била препуштена народноослободилачком покрету. Четници су имали задатак да војнички контролишу сеоско подручје, да обезбеде привредну експлоатацију у корист потреба Трећег рајха, да обезбеде функционисање Недићеве власти по селима, да самостално или у садејству са немачким, Недићевим и ЈБотићевим је-

диницама воде борбу против партизанских одреда и јединица Народноослободилачке војске Југославије и да гуше покрет и врше терор над симпатизерима и сарадницима народноослободилачког покрета. У ствари тежиште борбе против НОП-а у односу на друге квислинсте пао је на четнички покрет. За извршавање ових задатака четници добијају војну (оружје и опрему), финансијску помоћ (непосредно или преко Недића) и слободу деловања и несметаног кретања на целом подручју под немачком контролом. Сарадња Немаца са Дражом Михаиловићем и лицима његовог ужег штаба врши се у почетку тајно преко агената или преко Аћимовића који је главна личност у овим контактима. Михаиловић је знао да јавна сарадња са Немацама значи политичку ликвидацију четничког покрета због чега непосредну и јавну сарадњу преноси на ниже команданте повремено упозоравајући их да је остварују пажљиво јер „то народ не воли“.

Немцима је било познато место боравишта пук. Михаиловића и његовог штаба за све време његовог боравка у Србији и Црној Гори. За време његовог боравка у Црној Гори имао је и непосредну заштиту италијанских јединица. Немцима је било познато да се у штабу пук. Михаиловића налазе у мисији и амерички обавештајци који између осталог раде на обнављању агентурне мреже коју су њихове службе успоставиле пре рата у Југославији. С обзиром на немачку агентуру у четничком покрету они су остваривали увид у деловање западних агентура. Била је створена одређена пат позиција. Четници, Немци, и избегличка влада у једном моменту нашли су се на истоветном интересу са потпуно различитих позиција и циљева, као да их је ~~клаена и~~ идеолошка опредељеност ~~јединила~~ и повезала.

С

Многи истраживачи пребацивање непосредне јавне сарадње на ниже четничке команданте приписују опрезности, лукавству и политичкој рачуници пук. Михаиловића. Свакако да све ово не треба пренебрегнути с обзиром на политичке игре у коме се нашао четнички покрет и лично пуковник Михаиловић. Али основни разлог, по многим мишљењима, налази се у објективној чињеници да четнички покрет, ни као војна ни политичка организација није била хијерархијски хомогена структура. Југословенски простор комуникационо неразвијен, техничке везе слабе између јединица и Врховне команде, покрет унутар себе неповезан, велике тешкоће у прикупљању четничких јединица, различити односи Немаца и Италијана према четничком покрету, територијална лоцираност и везаност четничких јединица без обзира на називе (равногорски корпуси, четничка горска гарда итд.), нејединство циљева, интереса и идеологије припадника четничког покрета (кохезиони елеменат је монархија и бивше друштвено уређење који су непопуларни код народа), низак ниво сарадње између четничких команданата, јачина ангажованости зависна од присуства партизанског покрета итд. објективно су детерминисали одређено понашање.

Наиме, објективни услови претпостављали су широку самосталност четничких команданата с обзиром да би концентрација сарадње са окупаторским органима преко четничке Врховне команде била технички веома сложена, а не би била ни оперативна, ни ефикасна, с обзиром на партизански начин ратовања јер јединице НОВ нису водиле фронтовски већ партизански рат. Све је то условљавало потребу непосредне сарадње четничких команданата са окупаторским јединицама на терену која се одвијала у оквиру начелне препоруке, сагласности, директиве и одобрења коју је издавао пуковник Михаиловић и четничка Врховна команда вишим четничким командантима. Битно је да је сарадња између четничког покрета пуковника Михаиловића и окупаторских органа била прећутно прихваћена и да су међусобне обавезе и односи били утврђени. Непосредна сарадња остваривала се преко виших војних команданата зависно од конкретне ситуације и врсте потребе те сарадње, од војничког ангажовања у борби против јединица НОВ, обезбеђења услова за економску експлоатацију подручја, обезбеђење услова за несметано кретање немачких јединица, до терора над цивилним становништвом наклоњеном НОП-у. Сарадња је са развојем четничког покрета и трајањем рата постајала све интензивнија и свестранија јер је опстајање тог покрета тешко замислити без чврсте међусобне сарадње са окупатором и квислинзима с обзиром на непрекидно смањивање савезничке помоћи у оружју и другом материјалу и финансиске потпоре коју је пружала избегличка влада. Општом мобилизацијом четници су створили бројне и велике јединице и на тај начин зависност четничког покрета од Немаца и квислинга се повећавала јер је требало опремити и наоружати те јединице.

8. Највећа опасност за сваку државу била она самостална или окупирана јесте постојање људи, група, организација или социјалних структура које свој национални интерес подређују интересу неке стране државе. У сваком случају у питању је активност на одузимању самосталности и независности својој земљи. У свим правним државама ова активност се судски гони или политичким и друштвеним мерама сузбија. У овом случају постоји опасност да се злоупотребе симпатије према некој земљи или њеном систему и то у политичким обрачунима оквалификује као спремност да се национални интереси подреде интересима и циљевима те државе.

Ситуација добија много сложенији карактер а за државу трагичне последице када је под окупацијом. По правилу свака окупациона власт држећи кључне позиције зна да не може владати у окупираној земљи без људи из тог народа на које се може ослонити. Припреме таквих структура и личности врше се организовано и смишљено за време док је дотична држава самостална. Од тих претходних припрема зависе многа питања која се отварају у окупираној земљи везано за позицију окупатора и успешност окупације.

Најтеже стање за окупатора је јединствен отпор народа, независно да ли је активни или пасивни и чување свог националног бића и интереса. У таквој ситуацији окупација није ефикасна нити могућа. На жалост историја ретко познаје такве ситуације. Историјска стварност је другачија. Увек су се нашли људи, организације, па и читаве структуре и социјалне категорије које се у разним облицима стављају у функцију потреба окупатора, односно издаје националног интереса. У први план долазе припремљени у ранијем периоду људи али то је само почетак стварања структуре у функцији интереса окупационе државе. Из разних разлога јављају се бројна лица, структуре и категорије лица које се отворено или скривено стављају у службу окупатору. Код великог броја лица то су егзистенцијални разлози. Та категорија је најнесигурнија али је најбројнија и без ње је немогуће владати и организовати привредни и друштвени живот у окупираној земљи. По правилу окупациона власт преузима управни, судски, социјални, образовни и привредни апарат окупиране земље. Веома тешка ситуација за очување националног интереса настаје ако политичке странке прихвате окупацију и своју делатност инкорпорирају у окупациону политику. Циљ свих окупационих власти је постизање овог стања. Најчешће је пасивизирање политичких странака или забрана њиховог рада.

Најподложнији сарадњи са окупатором су виши социјални слојеви Једаог^Јуштва. Интереси ехШномски, политички, социјални, статусни и сл. су пресудни у тим ситуацијама. Остали слојеви националног етноса, тзв. широки народни слојеви, по ЈД)авилу не прихватају окупацију нити подржавају сарадњу мадаизТГграха од егзекутивних мера и правне, личне и имовинске"1!есигурности мање - више испуњавају наметнуте обавезе прилагођавајући се новонасталој ситуацији али потенци^Јшб[^]спремни да подрже отпор окупацији земље.

Најсложенија ситуација настаје у окупираним државама које су биле у социјалној, националној и друштвеној тензији и разноврсним сукобима (политичком, економском, верском, националном, социјалном) каква је била Краљевина Југославија. Историјска традиција игра посебну улогу. Проучавања показују да су државе које имају дужу историју национално отпорније, а сиромашније становништво чвршће и постојаније у отпору према окупатору. Најсложенија ситуација настаје ако се као носилац борбе против окупатора и националне колаборације појаве снаге које у својим програмима имају за циљ и социјалне и друштвене преображаје. Такви покрети добијају најширу народну подршку јер задовољавају две основне потребе нижих слојева, слободу и социјалну правду, односно људско достојанство и сигурност. Тада настаје убрзана политичка и класна диференцијација и оштра поларизација.

Простор у коме су живели Срби окупиране Краљевине Југославије и процеси који су настали окупацијом земље 1941. године веома су интересантни за истраживање ове врсте друштвених појава.

Краљевина Југославија је била економски неразвијена, концентрација капитала вршила се даљом пауперизацијом већ осиромашеног и економски исцрпљеног претходним ратовима становништва и светском економском кризом, апарат државни корумпиран, дезинтеграциони фактори веома снажни, политичке слободе минималне, социјална сигурност ниска а будућност у таквом друштвеном систему неизвесна. Све је то довело до губљења угледа таквог система који је опет да би одржао свој опстанак исти обезбеђује пооштравањем и повећањем правне и политичке репресије. Такав систем, а ни естаблишмент државни и политички, нису били у стању да ураде ма шта озбиљно за одбрану земље. Краткотрајни априлски рат 1941. године био је у ствари завршна агонија једног система која је на његову срећу завршена пре него што је почела, односно за десет дана. Капитулација Краљевине Југославије можда је коначно покопала последња уверења народа према потреби таквог поретка и поверења у њега. Вероватно таквом уверењу допринела су и свежа сећања на часно време Србије у ратовима 1912-1918. године поготову што је огроман број српских учесника тог рата био у пуној друштвеној и физичкој снази и утицајан у својим срединама.

Брза окупација земље и њено распарчавање направило је још већи јаз између бивших властодржаца и народног опредељења, односно довело до трајног уверења да се од бившег система и оних који су га створили и водили не може ништа више доброг очекивати. То је у основи било преовлађујуће уверење без обзира на припадност грађана политичким партијама и друштвеним опцијама, као и опредељености за НОП. Одговорност за кривицу због нечасне капитулације била је видљива а кривци идентификовани, тако да је опстанак и структуре и система могао да се обезбеди или помоћу окупаторског апарата или оружане подршке стране силе, пре свега савезника после победоносног завршетка Другог светског рата коју је и народ и један део естаблишмента бивше државе ишчекивао. Имајући у виду истоветност економских и друштвених система ратујућих страна, изузев СССР-а, многи припадници буржоаске класе нису правили битну разлику између ратујућих држава јер окупатор није доводио у питање основне параметре друштвеног и економског система и позицију класе.

Народни устанак који је ускоро почео после капитулације Југославије против окупатора и политичке и економске структуре Краљевине Југославије која се повезала са окупатором и понудила своје услуге уз гаранције које је добила, довео је до битних промена у садржају те колаборације. Примарно у односима колаборационих структура није била заштита националног српског интереса, већ заштита бившег система личних, заједничких и општих интереса структура које су у претходној држави имале власт и биле стуб друштвеног уређења, јер су оне оспорене и доведене у питање. У таквој ситуацији сарадња са окупатором је услов њиховог опстанка и обезбеђивање интереса које су стекли и дру-

штвеног система које представљају. Сада већ није у питању интерес окупираног српског народа већ њихов као и опстанак друштвеног система који устанак доводи у питање. На овим релацијама се може тражити одговор идентификовања политике избегличке владе, колаборационих структура и окупаторске власти.

Народни ослободилачки устанак руковођен од Комунистичке партије, без обзира на програмску платформу КПЈ, није[^] имао за[^] циљ,) у прво време, друштвене и социјалне промене. Оне[^] нис[^] биле[^] ар- т[^]ШуШ1сШ1е[^] на[^]е[^] спорадичне појаве

али су убрзо наметнуте развојем и поларизацијом која је настала. Напуштање националног интереса од колаборационих снага и примарност друштвено-економских и социјалних позиција довела је до њиховог бржег повезивања са окупатором и оптуживања ослободилачког покрета као устанка упереног против бившег друштвеног поретка, а не окупатора земље. На овој Јзнови[^] настала је и теза о грађанском а не ослободилачком рату. Та политик[^]ГГ довела је до повезивања устанич[^]се[^] борбе за национално ослобођење са револуциона[^] ном борбом за економски, социјални и друштвени преображајГ

На овај начин су колаборационе снаге и избегличка влада учиниле непроцењиву услугу Комунистичкој партији, јер су политички класификујући све учеснике народноослободилачког устанка кас/комунистВу прврГ план намет!ГуЛПГсоциЈ"ална, класна и економска а не Јшционална питања, очекујући да ће таЈ правац[^] извршити негативну дифереНцијацију учесника устанка. Међутим, ово је само појачало кохезију и јачало устаничко-ослободилачке снаге, јер им је то уливало поверење да неће бити изиграни као њихови [^] очеви после завршетка Првог светског рата. ствари друштвени притисак устаничких снага све је више стварао потребу да Комунистичка партија артикулише свој социјални, економски и друштвени програм после ослобођења земље. Као што је познато, питање друштвеног, економског и политичког уређења и облика владавине КПЈ није покретала[^] заПв[^] еме четворогодишњег ратгиизузов што је на ДругогуГ[^] аседању АВНОЈ-а донета одлука да ће се Југославија после рата изграђивати на федеративном, а не унитаристичком принципу.

Недићева управа, Љотићева организација, четнички покрет избегличка влада и грађанске политичке партије објединили су своју делатност усмерену истом циљу чија је основа била очувдње старог друштвеног уређења и облика владавине, неовисно под чијом политичком дБШШадијом. Борба против[^] народноослободилачког покрета и његово угушење био је њихов заједнички и основни циљ. Успех на овом плану решава и њихов примарни задатак очување бившег друштвеног система и позицијаГгуржоаске класе која је као и већина буржоаских класа покорених земаља постала аационална. За окупациону власт било је примарно угушивање народноослободилачког устанка и борба против народноослободилачких формација а промена друштвеног система код њих се није

ни постављала. Та унутрашња спона окупаторске власти, разних колаборационистичких структура и избегличке владе, интересно су функционисале и непрекидно јачале како се рат развијао и приближавао свом завршетку, односно другој половини 1944. године.

9. Однос и међусобни позициони утицај између Недићеве управе, Љотићевог покрета и четничког покрета Драже Михаиловића независно од промене његовог имена у Војску Краљевине Југославије у отаџбини, мењао се временом. У почетку и једном делу рата четнички покрет је био неразвијен и нејединствен тако да је доминација Недићеве управе била уочљива. Љотићеве војне формације биле су све време у саставу и под командом немачких оружаних снага, независно што се део њихових потреба финансирао, преко Недићеве владе и на неке формалне аспекте тих односа. Преко Недића и Љотића извршена је легализација четничких одреда, њихово снабдевање и наоружавање којима су вршили Немци преко Недићевог кабинета, успостављена сарадња између Немаца и четника, помагали четници у борби против јединица Народноослободилачке војске, усклађивана војна дејства и друге активности.

Временом је четнички покрет постао озбиљнији војни партнер окупационих снага, тако да је његов утицај унутар квислиншких формација јачао да би на завршетку рата Недићеве и Љотићеве јединице ушле у састав четничких јединица, односно обједињене све квислиншке формације под јединственом командом Драже Михаиловића. Дража је дуго имао снажну позицију у избегличкој влади и као њен кључни човек био централна личност по утицају и могућности, што је све и обезбеђивало његову позицију према водећим личностима колаборације у земљи. Наравно, ово је само глобални ток тих односа. Ближа проучавања би потврдила ова закључна разматрања али би показала и низ осцилација, догађања, изнела на видело велику међусобну суревњивост, сукобе на разним нивоима, неповерење, подозривост и међусобну неискреност, али кретања тих односа ишла су у правцу јачања доминације четничког покрета Драже Михаиловића.

Овакав правац ишао је у прилог Недићевом и Љотићевом покрету. Недић је покушавао да избегличка влада у Лондону прихвата његов рад и подржи његову активност што му је било посебно и стало с обзиром на отворену колаборацију. Његово одбацивање избегличка влада је извршила далеко раније него пук. Михаиловића.

Са одбацивањем Михаиловића избегличка влада губи сваки кредибилитет код савезника јер је развој народноослободилачке борбе показао да је она за све време рата штитила своје интересе и циљеве у земљи а не ратне интересе и потребе савезника и окупираног народа. Од тада она је само улог у преговорима савезника, пре свега Енглеза, са ослободилачким покретом везано за напоре да се сачува бивши облик владавине у Југославији, односно утицај Енглеза у послератној подели интересних сфера између саве-

зника. Међутим, током рата народноослободилачки покрет добио је доста јасну социјалну и друштвену садржину која је стари друштвени систем и облик владавине учинила неприхватљивим а са њим и све снаге које га подржавају.

10. Однос савезника према четничком покрету још није до краја истражен нити објашњен. Различито се користи пре свега за политичке потребе. Пуковник Михаиловић разним каналима успоставља везу са избегличком владом која га прихвата јер он као вођа покрета отпора у земљи представља спас за њу у безначајности у којој се нашла. Комуникација између Драже Михаиловића и избегличке владе већ у самом почетку постаје интензивна а у штаб Драже Михаиловића долази енглеска војна мисија и амерички обавештајни официри. Енглеска мисија остаје у четничком штабу све до краја маја 1944 а САД и даље^коро до самрг краја рата. Савезници и избегличка влада дуго шаљу издашну војну помоћ а пропагандна подршка покрету у иностранству је развијена и константна. Једновременно је војна и друга помоћ стизала од избегличке владе и савезника са једне и Немаца и Италијана са друге а обе су коришћене за борбу против јединица НОВ и ПОЈ-а која се једина борила против окупатора, на страни савезника.

У земљи је постојала јака агентурна мрежа француске и енглеске обавештајне службе а постојали су и бројни немачки агенти у четничком покрету. Имајући у виду да су данас позната лица из Србије и Југославије која су радила за енглеску и француску обавештајну службу, може се тврдити да је била у питању изузетно квалитетна агентура која је имала велики утицај и уплив на укупан друштвени, економски и политички живот Југославије, посебно Србије.

Имајући у виду присуство војних мисија савезника и обавештајних официра не само у штабу Драже Михаиловића већ и при штабовима већих четничких јединица, тешко је веровати да обавештајне службе и водеће личности савезничких држава нису знале о сарадњи четничког покрета са Немцима и Италијанима, повезаност њихову са колаборационим структурама, пасивност према окупатору и заједничку борбу четника са Немцима, Италијанима, усташама, Бугарима, недићевцима, љотићевцима и балистима против јединица НОВ и ПОЈ. Сарадња четника са Немцима је временски постала опште позната а са Италијанима није могла бити јавнија.

Питање се не поставља да ли су савезници знали стварно стање у земљи већ из којих разлога су прелазили преко те сарадње и у заблуди држали своју јавност. Може се претпоставити да су у питању неки дугорочни интереси и циљеви од којих неки добијају своје изразе данас. До сада дата објашњења су недовољна а неки разлози који се износе су наивни. За преговоре које су водили представници Врховног штаба НОВ и ПОЈ са Немцима за време IV офанзиве марта 1943. године одмах су знале све обавештајне савезничке службе, али наводно нису знале за сарадњу четника са Немцима и Италијанима, нити за њихове заједничке војне опера-

ције против НОВ и ПОЈ. Михаиловић је препоручио својим командантима да оптуже комунисте код народа за сарадњу са Немцима после мартовских преговора.

Капиталистичка класа је у XX веку постала анационална. Интерес класе макро посматрано преовладао је у односу на национални интерес. За време Другог светског рата осим капиталистичке класе Грчке и Пољске, буржоаске класе других окупираних капиталистичких земаља стале су на страну окупатора а мултинационалне и националне компаније великих држава одржавале су непосредне и посредне везе без обзира на оружане сукобе њихових земаља. Познат је случај да је једна америчка компанија производила немачкој фирми ТЈЗ модерне инструменте за подморнице, који су иначе били америчке фирме ТЈЗ морнице. Капитал немалог ГрШТЗ ни иако ДВ и државе.

Но, вратимо се основном питању. Разлог толеранције колаборације четничког покрета, његово опремање и наоружавање иако су савезници знали да ће то оружје бити употребљено у садејству са Немцима против партизанског покрета који се једини бори против окупационих снага. Неоспорно је да су дугорочни стратегијски интереси Енглеске и САД према Србији и Балкану имали основну улогу у томе. Свакако борба за интересне сфере је битна чињеница јер је природа ослободилачке борбе Југославије коју предводи Комунистичка партија била добро позната као и њен реални расплет. Спречавање реалног руског утицаја који се очекивао победом ослободилачког покрета била је чињеница о којој су водили рачуна западни савезници. Енглески и француски капитал био је узео велике концесије на подручју Србије. Сировине, врсте и количина са којима располаже Србија нама још увек нису познате. Наравно да је и спасавање капиталистичког система и монархије у Југославији имало свог удела у таквој политици.

Међутим, неоспорно велики војни допринос НОВ-а и ПОЈ-а Југославије у борби против окупаторских војних снага (број немачких, италијанских, бугарских и мађарских дивизија на југословенском бојишту био је већи него на афричком) мењао је однос савезника према народноослободилачком покрету. Прагматизам и вођење рата преовладао је најпре код Енглеца, који су и први од савезника ступили у контакт са Врховним штабом НОВ и ПОЈ. Од тада настаје постепено напуштање четничког покрета и све већа помоћ (војна и материјална) народноослободилачком покрету, мада везе Енглеца и Американаца са четницима нису никада дефинитивно прекинуте, чак и после смењивања Д. Михаиловића и наредбе Краља Петра II да се четници ставе под команду маршала Тита. Преовладао је Мао це Тунгова „да је добра свака мачка под условом да лови мишеве“. Свакако да је договор савезника на Техеранској, посебно Московској конференцији и по свему судећи стварни договор „фифти-фифти“ између Стаљина и Черчила о подели Југославије учинио да се пружи већа војна, техничка и економска помоћ НОВ и ПОЈ. Сигурно је да промена односа према

народноослободилачком покрету није довела и до напуштања дугорочних циљева западних савезника. Они су чекали своје време или нове околности у успостављању интересних сфера. Империје никада не рачунају на кратко нити лако мењају стратегијска опредељења и циљеве без обзира и на промене друштвеног поретка и облика владавине. Уосталом историја Енглеске, Француске, Немачке и Русије то доказује.

11. Четнички Равногорски покрет има низ специфичности које га чине посебним и много сложенијим у односу на друге колаборационистичке покрете, посебно ако се неке чињенице истргну из укупне његове целине, природе и садржине. Данас, одређене чињенице извучене из укупног контекста деловања четничког покрета користе одређене политичке опције које своју основу постојања траже у друштвено-политичкој опцији Равногорског покрета Драже Михаиловића. Све до првог новембра 1941. године постоје испреплетани односи између партизанског и четничког покрета и чак заједничко војно садејство на одређеним просторима Србије и источне Босне против немачких оружаних снага. Познати су преговори и сусрети између Тита и Драже Михаиловића о војној и политичкој сарадњи у вођењу устанка у Србији. Касније је потврђено, да је за време те сарадње (хватање Недићевог емисара п.пук. Олујића са планом оперативне сарадње против партизана) да је та сарадња имала за циљ разбијање устаничког покрета и да она није била циљ Драже Михаиловића.

Након доласка мајора Остојића и Лалатовића упућених од емигрантске владе и кап. Хадсона из Каира енглеског обавештајца, уследила је Михаиловићева наредба о повлачењу четничких јединица са фронтова на којима су били заједно са партизанима и преузимању општег напада на партизанске снаге у Србији. Уследио је још један споразум (20. новембра 1941. год.) о закључењу примирја који је одмах и прекршен, тако да већ концем новембра почиње убрзана легализација четничких јединица и заједничке борбе са Немцима, љотићевцима и недићевцима против партизана, односно ослободилачког покрета. Тај кратак период искрене сарадње појединих четничких команџа од којих су Јнеки прикључили своје одреде партизанима и у основи неискрене сарадње од трШ^ргј^^ШихдјићШи^, данас се кољсти за рехај^литовање~~четничког покрета и његовог претварања од колаборационистичког у антифашистички покрет. До периода дејшнитивног разлаза Дража Михаиловић је преко својих емисара склопио споразум о сарадњи са Недићем (5. септембра 1941. год.) и преговарао са групом немачких^официра на челу Ј^Ј-др капетаном Матлом, начелником војјшг^птаба немачког заповедника Србше о чему јег претходно обавестио избегличку владу а после^тослао детаљан извештај о преговорима. Завршетком чишћења Србије од партизанских снага у току новембра и децембра 1941. године настаје период легалне сарадја^четника са Немцима, недићевцима и љо-

хиу

тићевцима све до завршетка рата и заједничка борба против партизана, односно народноослободилачког покрета. Јануара 1942. године Михаиловић је постављен за министра војног Владе Краљевине Југославије, а југословенска војска у отаџбини добила је статус оружане силе званичне државе Краљевине Југославије. У току прве половине 1942. године Краљевска влада образује „Војску Краљевине Југославије ван отаџбине“ и јуна 1942. године Дражу Михаиловића остављајући га на челу Врховне команде која обједињава обе војне јзормације и ону у земљи и ону новостворену у иностранству. То постављење пада у време завршетка тзв. Трећег фронта против НОВ и ПОЈ-а коју су водили отворено и заједно Немци, Италијани и четници и за чије учешће у тим борбама избегличка влада је одликовала највишим одликовањима бројне четничке команданте и унапредила у више војне чинове, док је официре војске Краљевине Југославије који су ступили на страну народноослободилачког покрета ражаловала односно одузела официрске чинове.

Због статуса Михаиловића у избегличкој влади и код Енглеза природно је да су постојале резерве, односно неповерење Немаца, према четницима и самом Михаиловићу. Познато је да је Хитлер одбијао предлоге немачке команде у вези прихватања Михаиловића. Независно од таквог става контакти и војна сарадња четничког покрета и Немаца траје мада има своје осцилације. Са Италијанима она никада није ни доведена у питање. Угушивањем народноослободилачког устанка у Србији и Црној Гори 1941. године преовладао је оцена код Немаца да и услуге четничког покрета више нису потребне и да треба уништити савезника чији се командант стављао издешетком избегличке владе државе коју је Трећи Рајх окупирао и распарчао и чији покрет су Енглези и Американци прихватили као део савезничких снага. Разлог је вероватно и у активирању енглеске и француске агентуре у Србији и присуство енглеских обавештајаца у Србији. Тада је дошло до покушаја хватања Драже Михаиловића, када је ухваћен мајор Мишић, син прослављеног војводе Мишића, који је касније стрељан истовремено са једним бројем Недићевих официра као енглеских агената, између којих и жандармеријски потпуковник Милан Калабић, отац злогласног четничког команданта Николе Калабића. После тог сукоба Дража Михаиловић премешта свој штаб у Црну Гору (село Липово код Колашина) ставља се под непосредну заштиту Италијана и на том простору остаје до друге половине 1943. године. Међутим легализовани четнички одреди нису довођени у питање.

За Дражу Михаиловића главни непријатељ су „комунисти“ како он назива све сараднике народноослободилачког покрета и припаднике јединица НОВ-а и ПОЈ-а. Својим командантима издаје наређење у коме као основног непријатеља именује комунисте, а остале, непријатеље (Немце, окупаторе, не каже које, Недићеву СДС) треба искористити јер се не може борба водити против свих истовремено, али

пазити колико год је могуће да то не буде јавно, јер народ осуђује отворену сарадњу са окупатором, не трпи легалан рад". „Ко би напао Немце директно би помогао комунисте а тиме би отежао ситуацију наших снага". Из тих разлога наређује „да се прекине до мог даљег наређења свака оружана акција према непријатељским снагама". То је у ствари концепција четничког покрета за време народноослободилачког рата, тако да није „стигао" да се бори против окупаторских и других непријатељских снага за време рата, осим са партизанима, односно „комунистима".

12. Историјски развој показује да су најсуровији сукоби они који за основу имају одбрану класног интереса. Уколико је владајући класни интерес угроженији утолико је насиље ради спасавања тог интереса веће. Четнички покрет су водили официри Војске Краљевине Југославије који су у недовољној образованости југословенског становништва представљали најобразованију структуру у земљи, као и политичари грађанских партија и покрета који су имали највиши ниво образовања. Несхватљиво је да је таква интелектуална структура могла да буде толико острашћена и спремна да иницира и организује вршење таквих злочина према свом становништву које је подржавало борбу против окупатора и народне борце за ослобођење окупираних земљи и да у програм своје активности угради национално истребљење муслиманског становништва у појединим крајевима бивше државе.

Основну девизу четничког покрета Д. Михаиловић изражава у депеши упућеној мајорима Баћовићу и Рачићу августа 1942. године. „Неопходно је потребно и врло важно потући комунисте да им се трага не зна". Под њима је подразумевао све оне који су помагали или симпатизирали народноослободилачки покрет. „Побићемо што не ваља и то одмах" (Наредба 9. мај 1943. год.), „Са тројкама очистити симпатизере" (Наредба септембар 1943. год.), „Потребан је сада веома енергичан рад на чишћењу не само комуниста већ и њихових јатака" (Наредба новембар 1943. год.) што је у ствари злочин против цивилног становништва. Садизам вршења злочина је несхватљив за цивилизован свет XX века. Методи азијатски, начин извршења садистички, осветнички, потпуно несхватљив и непримерен „кривици" оних који су хтели слободу и истеривање окупатора из своје земље.

О изричитој наредби да се убијају и симпатизери и јатаци⁶ комуниста, што значи цивилно становништво, организацији преко које то спроводи и начина обележавања лица осуђених на убијање, односно значење слова „3", као и начину идентификовања оних који то врше, обавештава академик Слободана Јовановића актуелног председника избегличке владе, бившег председника Српске

⁶ Израз „јатаци" у историји српског народа означавао је људе који су чували хајдуке - одметнике од власти. За време турског зулума народни борци.

академије наука и једног међу највећим српским научницима, који без резерве одобрава такву активност Драже Михаиловића, свог министра и начелника Главне команде Војске Краљевине Југославије. За задатке ове врсте створена је у оквиру војних јединица посебна формација тзв. „црне тројке“ чији је знак распознавања детелина са четири листа (какав цинизам) и „летеће бригаде“. То су били егzekутивни органи. „Црне тројке“ за примену слова „З“, што значи заклати а летеће бригаде за чишћење терена од „комуниста, њихових симпатизера, јатака и других разорних елемената по покрет“. За врховног шефа „црних тројки“ и првог црнотројкаша Дража Михаиловић је поставио и прогласио себе. У „црне тројке“ бирана су лица садистичког карактера и били су под непосредном командом команданта четничке бригаде. У наређењима о задацима летећих бригада Д. Михаиловић не заборавља да им напомене. „Избегавати сукоб са окупатором“. Од слова „З“ (заклати) нико није био поштеђен од детета у колевци до изнемоглих стараца и старица. Млађе жене и девојке, посебно припаднице НОВ и ПОЈ прво су масовно силоване а онда садистички убијане. Питање се поставља, одговор треба да дају друге науке, који је то порив, мотив и интерес терао људе високе образованости и културе као што је Дража Михаиловић и његови школовани официри, адвокат Мољевић, књижевник Васић, академик Слободан Јовановић, социјалдемократ др Живко Топаловић и многи други слични овима, да организују и примене вршење оваквих злочина према свом сопственом народу, људима, само зато што се они боре или помажу борбу против окупатора, односно боре се за своју и слободу своје земље. Шта се налази у психи човека и који су то разлози због којих савест дозвољава предузимање таквих мера против људи уопште? Да ли је мржња јача од свести човека? Ова испољена мржња није лични однос појединца, нити је персонална. Уосталом, Дража Михаиловић имао је кћерку и сина у партизанским јединицама. Син му је био и официр НОВ и ПОЈ. Испољена мржња према народноослободилачком покрету и свима онима који су га помагали највероватније је део опште друштвене свести капиталистичке класе према свима онима који не припадају њој и угрожавају ма на који начин њену позицију. Злочиначка делатност је умногостручена повезивањем личне, породичне и материјалних одговорности за помагање и активно учешће у народноослободилачком покрету. Због помагања бораца НОВ и ПОЈ убијане су читаве породице, без обзира на узраст и паљена и плачкана укупна имовина. Створен је ефикасан систем вршења ратних злочина у форми „црних тројки“ и „летећих бригада“ у оквиру државне Војске Краљевине Југославије, непознат ни једној војној формацији која представља војну формацију једне државе. Анационални интерес буржоаске класе и њених представника у лицу Недића, Љотића, Драже Михаиловића и других успоставио је трајно дефинисану линију разграничења између интереса класе и интереса народа, односно свих осталих слојева становништва.

Схватање окупације земље различито је примила и схватила буржоаска класа а различито друге социјалне структуре становништва српског и црногорског народа. Иначе, како објаснити чињеницу да су учесници Првог светског рата, посебно учесници албанске голготе и Солунског фронта листом били за народноослободилачки покрет. Преовлађујући проценат партизанских одреда Србије сачињавали су потомци ових ратника треба имати у виду да су партизанске јединице у Србији све до јесени 1944. чинили добровољци, а четничке мобилисана лица. У шумадијским партизанским одредима и Првој и Другој шумадијској бригади преко 90% бораца били су синови и унуци ратника из Првог светског рата. У ствари у питању је однос према основном националном интересу постојећих класних социјалних и друштвених категорија становништва који долази до изражаја у преломним догађајима историје једног народа.

13. Своје мотиве и пориве учесници колаборације увек дижу на пиједестал највећег националног интереса. Колаборационистички покрети за време II светског рата, посебно српски и црногорски, своју сарадњу са окупаторима оправдавају као „спашавање народа од биолошког уништења, запрећење одмазде, геноцидних радњи окупатора“, тако да сарадњу приказују као лично и колективно жртвовање, а не издају. Посматрајући наше колаборационистичке покрете запажа се разлика по облицима, дometу, простору и резултатима сарадње а не по везаности за окупатора. Сви су они били ослонац, упориште и у функцији окупаторске власти у борби против народноослободилачког покрета у целом периоду рата што се односи и на Равногорски покрет. Немачки командант за југоисток Максимилијан Фон Вајкс својим подручјима командантима наређује „Четничке групе које се налазе у борби са комунистима не треба никако ометати нити нападати, већ их подупирати у борби“. Основни непријатељ за време окупације свих колаборационистичких покрета као и окупатора је народноослободилачки покрет (партизани), тако да колаборација није била случајна, уско територијална и епизодна већ осмишљена као интегрална целина у којој сваки покрет има своју улогу и конкретни задатак.⁷

Из претежно политичких и идеолошких разлога избегличка влада и западни савезници су у првом делу рата а и након његовог завршетка одређени. западни кругови лансирали тезу о Равногорском покрету „као о национално-патриотском покрету“, који се

⁷ Министар Рајха за исхрану констатује 17. јула 1944. да ће се Дража Михаиловић побринути за испоруку 86.000 тона жита за Немачку и да је 1943. „био издашни лиферант жита.“ Команда југоистока је 18. августа 1944. проценила ситуацију и констатовала: „Прикупљање жетве, сеча стабала и експлоатација високовредних минерала у садашње време могуће су само помоћу четничких банди“.

Бранко Латас „Сарадња четника Драже Михаиловића са окупаторима и усташама (1941-1945)“ - страна 10, Београд 1999. године.

развио на тлу Југославије. Ову тезу су прихватиле политичке опције израсле на основама тог покрета као и део југословенске научне и стручне јавности. Понавља се историја наше научне мисли. Историју Срба, писали су делом немачки и аустроугарски историчари који су свесно кројили његову прошлост зависно од интереса германског народа. Данашња бројна истраживања то потврђују. Међутим, српска и југословенска историографија школована већином у тим земљама, тада је без резерве прихватила наметнуту историјску истину, што се покушава и сада када су у питању истине о догађајима из наше недавне прошлости. Равногорски покрет је за све време окупације, посебно у првом делу рата био разапет и растрзан између Немаца и Енглеза. Политичке опције израсле на основама овог и других колаборационистичких покрета све чине да створе конфузију и неубеђеност код, посебно млађег нараштаја, ко је био колаборациониста са окупатором а ко је стварно водио борбу против окупатора и био на страни антифашистичке коалиције. Овоме иде у прилог и Хитлерова лична аверзија и предрасуде које је имао према Србима имајући у виду однос између Срба и Германа о чему сведоче његове бројне изјаве уперене противу Срба.

Документа која се објављују у овој збирци не могу бити не уважавана као историјска истина и од оних којима она не одговара, односно који бране колаборацију, јер се догађаји у Србији и Црној Гори за време II светског рата не могу избрисати. Сигурно је једно да она треба да принуди на размишљање сваког од нас, пре свега о себи и свом народу јер за Србе и Црногорце историја није изгледа учитељица живота, јер се непрекидно понавља.

Без претензија да изложим ширу научну анализу укупности Равногорског покрета и његове улоге у II светском рату на југословенском простору у предговору указујем само на један круг питања без чијег дубљег проучавања историјска оцена и улога овог покрета била би непотпуна и научно нефундирана. Без обзира на обимну литературу добија се утисак да се одређена питања свесно заобилазе или се доста упрошћено објашњавају са неизбежним политичким квалификацијама, а неки сегменти потенцирају без обзира на њихов мали значај за оцену укупности овог покрета.

24. септембар 2000. године
Београд

Зечевић Миодраг